

9. Грапов А.Ф., Козлов В.А. Современные подходы к созданию новых пестицидов // Агрохимия. — 2003. — № 11. — С. 4-13.

10. Захаренко В.А., Мельников Н.Н. Пестициды в современном мире // Агрохимия. — 1996. — № 1. — С. 100-108.

11. Dyson J.S., Beulke S., Brown C.D., Lane M.C. Adsorption and degradation of the weak acid mesotrione in soil and environmental fate implications // Journal of Environment Quality. — 2002. — Vol. 31, № 2. — P. 613-618.

12. Maeghe L., Desmet E.M., Bulcke R. Soil activity and resistance of sulcotrione and mesotrione // Commun. Agric. Biol. Sci. — 2004. — Vol. 69, № 3. — P. 41-48.

13. Сливинська Н.В., Виповська А.П., Бардов В.Г., Омельчук С.Т. Гігієнічна оцінка поведінки гербіцидів на основі мезотрону при їх застосуванні для захисту кукурудзи // Гігієна населених місць. — 2007. — № 49. — С. 139-144.

14. The e-Pesticide manual (13-th edition), version 3.2 World Compendium. Editor: C D S Tomlin, British Crop Protection Council, 2005.

15. Гігієнічна класифікація пестицидів за ступенем небезпечності. ДСанПіН 8.8.1.002. — К., 1998.

16. Opinion on the evaluation of mesotrione in the context of council directive 91/414/EEC concerning the placing of plant protection products on the market // European Commission, Health and Consumer Protection Directorate, 18 July, 2002.

17. Holmes E and Lindstedt S. Diagnosis and management of Tyrosinemia type I // Published Current Opinions in Pediatrics. — 1995. — № 7. — P. 726-732.

18. Holmes E., Lindstedt S. Tyrosinemia Type I and NTBC (2-(2-nitro-4-fluoromethylbenzoyl)-1,3-cyclohexanedione) // Journal of Inhereditary and Metabolic Diseases. — 1998. — № 21. — P. 507-517.

19. Mitchell G.A., Lambert M., Tanguay R.M.: Hypertyrosinemia. in Scriver CR, Beaudet A.L., Sly W.S. et al (eds): The Metabolic and Molecular Basis of Inherited Disease (ed 7) // New York, NY, McGraw Hill. — 1995. — P. 1077-1106.

20. Lindstedt S., Holmes E., Lock E.A et al: Treatment of hereditary tyrosinemia type I by inhibition of dihydroxyphenylacetate acetyltransferase // Lancet. — 1992. — № 340. — P. 813-817.

HEALTH PRESERVING STRATEGY IN THE ENVIRONMENTAL HYGIENE

Berdnyk O.V., Zaikovska V.Yu.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА СТРАТЕГІЯ У ГІГІЄНІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

**БЕРДНИК О.В.,
ЗАЙКОВСЬКА В.Ю.**

ДУ "Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва АМН України", м. Київ

УДК 614.7:613:312.6(477)

ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩАЯ СТРАТЕГИЯ В ГИГИЕНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
**Бердник О.В.,
Зайковская В.Ю.**

В статье рассматриваются вопросы целесообразности переориентации гигиены (в частности, гигиены окружающей среды) с клинко-профилактической стратегии на здоровьесберегающую. Проведен сравнительный анализ методических подходов и алгоритма оценки влияния факторов окружающей среды на здоровье населения при этих стратегиях.

а тлі виражених процесів депопуляції (за період після останнього перепису населення у грудні 2001 року чисельність населення України скоротилася на 2,12 млн. осіб) охорона здоров'я є фактором національної безпеки держави. На сьогоднішній день рівень здоров'я нації є критично низьким. Зараз кожна четверта дитина народжується хворою, а за п'ять років це стосуватиметься кожного третього малюка [1].

З віком зростає тягар хвороб, і це призводить до подальшого зменшення частки здорових людей і, відповідно, до зростання кількості хворих, прогресуючої недостатності сил та засобів для забезпечення їм необхідного обсягу і якості медичної допомоги та, внаслідок цього, потребує все більших капіталовкладень.

І тут формується замкнене коло: більше хворих — більше коштів на їх лікування та реабілітацію. Удосконалюється діагностика, накопичуються нові дані про патогенетичні механізми розвитку захворювань, синтезуються все нові та нові ліки, але здоров'я населення не тільки не покращується, а досить стрімко погіршується. Зокрема, за 2001-2006 роки загальна поширеність хвороб серед дитячого населення зросла на 9,2%. Зростання рівнів поширеності спостерігається практично в усіх класах хвороб. Первинна захворюваність за цей період збільшилася на 8,3%. Найбільше зростання спостерігається у класі хвороб нервової системи (+28,5%) та новоутворень (+27,6%). Існує тенденція до підвищення рівня захворюваності дітей на хвороби, які етіопатогенетично можуть бути пов'язані з несприятливим впливом чинників

навколишнього середовища: хвороби органів дихання (+11,2%), сечостатевої системи (+12,5%), вроджених аномалій (+11,6%).

Україна посідає перше місце в Європі за кількістю ліків у перерахунку на одну людину, і щорічно витрати на ліки збільшуються на 20-30%.

Разом з тим, значна кількість наукових досліджень, проведених у світі, показує, що далеко не завжди вживання навіть самих ефективних ліків (у тому числі елімінуючі фактори ризику) призводить до зниження смертності та захворюваності населення [2]. При спостереженні за 120 тис. чоловіків протягом 7 років фахівці Інституту Кайзера встановили, що постійне вживання серцевих препаратів підвищує ризик раптової смерті у 3,8 рази, а ліків проти порушень серцевого ритму — у 14 разів [3]. Застосування п'яти та більше препаратів при багатofакторній вторинній профілактиці у літніх людей збільшує частоту ускладнень на 81,4% [4, 5].

Однією з провідних тенденцій сучасної системи охорони здоров'я є її спеціалізація, яка призвела до деперсоналізації медичного обслуговування, суть якої полягає у тому, що медичні втручання спрямовані не на цілісну людину з притаманним їй комплексом морфологічних, фізіологічних, психологічних та соціальних ознак, а на певну хворобу (про що свідчить, зокрема, впровадження протоколів лікування певних нозологій).

На невідповідність витрачених на систему охорони здоров'я коштів та отриманого ефекту (підвищення рівня здоров'я населення) вперше звернули увагу у вісімдесятих роках минулого століття експерти ВООЗ, які зазначили, що витрати на систему охорони здоров'я у різних країнах є неспівставно вищими за ефекти поліпшення стану здоров'я населення. Особливо чітко це простежується у розвинених країнах Європи та Північної Америки.

Щоб пояснити причини цього явища, вивчаються різноманітні фактори ризику та розробляються заходи щодо їх усунення та мінімізації. Не

ЗДОРОВ'Я ТА УМОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

можна применшувати важливості такого підходу, але слід зауважити, що поняття "профілактика", згідно з визначенням, поданим в Енциклопедичному словнику медичних термінів [6], складається з двох частин: "сукупність попереджувальних заходів, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я", та "сукупність заходів, спрямованих на попередження конкретних захворювань, або патологічних станів". Концепція факторів ризику відповідає другій частині визначення, у той час як збереження здоров'я залишається поза увагою як клінічної, так і профілактичної медицини.

Поняття "здоров'я" (на відміну від поняття "хвороба") є соціальною і філософською, а не суто медичною категорією. Слід зазначити, що наріжні характеристики поняття "здоров'я" були відомі ще прадавнім лікарям і філософам. Зокрема Перикл у V віці до нашої ери визначив здоров'я як "стан морального, психічного і фізичного благополуччя, який дає людині змогу стійко зносити будь-які життєві негаразди".

На жаль, подальша історія розвитку медицини все більше віддаляла її від питань збереження здоров'я, поступово ставлячи у центр уваги хворобу. Саме тому протягом багатьох століть здоров'я визначали як відсутність хвороб, а під забезпеченням здоров'я розуміли тільки боротьбу з хворобами.

Підвищення рівня здоров'я населення можливе за умов поєднання двох напрямків: лікування хворих та збереження потенціалу здоров'я здорових. Лише у середині XX сторіччя почало стверджуватися переконання, що здоров'я не

означає тільки відсутність хвороб, а є певним станом з притаманними йому рисами і характеристиками. У вісімдесяти роки у світі набуває бурхливого розвитку концепція "сприяння здоров'ю" (Health Promotion), формується новий напрямок медичної науки — "санологія", тобто наука про здоров'я [7-10].

Концепція "сприяння здоров'ю" (Health Promotion) є значно ширшою, ніж профілактичний напрямок медицини. У Хартії, прийнятій на I Міжнародній конференції зі сприяння здоров'ю (Оттава, 1986), визначені основні дії щодо поліпшення здоров'я населення. До переліку таких дій належить, насамперед, "переорієнтація діяльності системи охорони здоров'я з досягнення лікувально-діагностичних цілей на функцію промоції здоров'я".

Для поліпшення ситуації зі здоров'ям населення необхідна переорієнтація медицини з лікування та попередження виникнення хвороб на збереження здоров'я населення [11, 12]. Нині вже опрацьовані наукові засади здоров'язберігаючої, або валеологічної стратегії медицини.

Принциповою відмінністю традиційної клініко-профілактичної (КПС) та здоров'язберігаючої (ЗЗС) стратегій є співвідношення понять "здоров'я" та "хвороба". У центрі уваги КПС знаходиться поняття "хвороба", яке протистоїть поняттю "здоров'я" і розглядається як самостійне явище з притаманними йому певними ознаками (гіпертонічна хвороба — підвищений артеріальний тиск; залізодефіцитна анемія — знижений рівень гемоглобіну; цукровий діабет — підвищений рівень цукру у крові

HEALTH PRESERVING STRATEGY IN THE ENVIRONMENTAL HYGIENE

Berdnyk O.V., Zaikovska V.Yu.

The issues of the expediency of hygiene reorientation, and environmental hygiene in particular, from prophylactic strategy to health preserving one are considered in the article. Under these two strategies a comparative analysis of the methodological approaches and algorithms for the assessment of the environmental factor effects on the health of the population has been carried out.

тощо). Водночас ЗЗС розглядає хворобу як злам організму, який внаслідок впливу певних внутрішніх або зовнішніх чинників набуває тих чи інших рис і, відповідно, діагностується як та чи інша нозологічна форма [12].

Другою принциповою засадою зазначених стратегій медицини є розуміння цілісності організму. КПС тільки теоретично розглядає "хвору людину". На практиці — окремі "вузькі" спеціалісти (кардіологи, пульмонологи, ендокринологи тощо) оцінюють лише окремі системи організму, тобто його частини. За такого підходу діяльність організму оцінюється як сума окремих його функцій. Основою ЗЗС є

холістичне, тобто цілісне розуміння організму, коли враховується не тільки рівень функціонування будь-якої системи, а й її взаємозв'язок з іншими. Ще Гіпократ, Платон та Гален вважали головним показником здоров'я гармонію функцій організму. "Здоров'я — це рівновага різних якостей організму (ЕВКРАЗІЯ), у той час як хвороба — переважання (ДИСКРАЗІЯ) однієї чи декількох якостей над іншими" [13].

Надзвичайно важливим є також те, що при КПС людина є об'єктом впливу медичних втручань, а при ЗЗС — активним співучасником процесу збереження та відновлення здоров'я.

Об'єктом гігієни як профілактичної галузі є "практично здорові люди, їхнє індивідуальне, колективне та громадське здоров'я" [14]. Пануюча нині концепція факторів ризику не спроможна цілковито вирішити проблему попередження негативного впливу зовнішніх чинників на здоров'я населення, оскільки процес виникнення нових факторів ризику і формування нових їх комплексів, з одного боку, значно випереджає їхню гігієнічну регламентацію, а з іншого, — сучасний економічний та науково-технічний стан не завжди дозволяє досягти безпечного їх рівня.

Гігієна як галузь медицини нині також базується на пануючій клініко-профілактичній стратегії і, відповідно, спрямована лише на профілактику захворювань.

Проведений нами порівняльний аналіз клініко-профілактичної та здоров'язберігаючої стратегій щодо оцінки впливу довкілля на стан здоров'я населення (табл.) дає підставу говорити, що остання має низку переваг.

У рамках КПС оцінка здоров'я провадиться "від зво-

Таблиця

Порівняльний аналіз клініко-профілактичної та здоров'язберігаючої стратегій щодо оцінки впливу довкілля на стан здоров'я населення

Ознака	СТРАТЕГІЇ МЕДИЦИНИ				
	КЛІНІКО-ПРОФІЛАКТИЧНА			ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА	
Оцінка здоров'я	Від зворотного (немає хвороби — здоровий)			Пряма	
Розуміння організму	Модулярне (як сума функцій)			Холістичне (цілісне)	
Можливість цілісної оцінки стану організму	Немає			Є	
Кінцева мета (щодо попередження негативного впливу довкілля)	Профілактика захворювань і порушень здоров'я			Збереження здоров'я, високого рівня життєздатності	
Критерій	Захворюваність	Функціональний стан окремих систем організму	Фізичний розвиток організму	Інтеграційний компонент	Енергетичний компонент
Показники, що характеризують спосіб реалізації кінцевої мети	первинна захворюваність; поширеність хвороб тощо	окремі фактичні (ЧСС, АТ, ЖЕЛ тощо); розрахункові (ПЯР, КЕК, ВІК тощо)	окремі фактичні (зріст, маса тіла, динамометрія); розрахункові (гармонійність тощо)	показники міжсистемних взаємозв'язків (індекси Скибинського, Руф'є, Робінсона тощо)	поріг анаеробного обміну; максимальне споживання кисню тощо
	Порушення здоров'я	Відхилення від норми	Відхилення від норми	Гармонійність функціонування організму	Резерви організму
	Вторинна профілактика	Первинна профілактика	Профілактика порушень	Підтримання "безпечного рівня" здоров'я	

ротного" (немає хвороби — є здоров'я) і спирається на непрямі (негативні) показники (захворюваність, смертність тощо). Об'єктивна оцінка здоров'я індивідуума можлива тільки на основі розгляду так званих прямих (позитивних) показників, які б характеризували рівень чи ступінь здоров'я [15, 16]. Основою для пошуків відповідних критеріїв є положення, що і здорова, і хвора людина (незалежно від того, наскільки тяжко вона хворіє) має певний потенціал здоров'я, який забезпечується здатністю до пристосування" [17]. А здатність до пристосування, як відомо, є "узагальненим і найбільш принциповим підґрунтям здоров'я" [18, 19].

З цього стає зрозумілим, що методи клінічної медицини, спрямовані на діагностику хвороб, не можуть охарактеризувати рівень (резерв, потенціал) здоров'я. Для його характеристики, так само як і для характеристики хвороби, слід застосовувати не якісні, а кількісні оцінки, оскільки когорта так званих "здорових" є дуже неоднорідною.

Відомо, що здоров'я, на відміну від морфологічних показників організму, не є стабільною характеристикою

стану людини. Відповідно до сучасних поглядів здоров'я, у його об'єктивній суті, визначається двома компонентами: інтеграційним (або енергетичним) та енергетичним [11, 20].

Згідно з концепцією структурово-функціональної інтеграції, стан організму характеризується взаємодією його частин. Ступінь злагодженості функціонування організму може бути мірою його здатності до протистояння шкідливому впливу зовнішнього середовища [21]. Тому показники, на підставі яких робиться висновок про наявність чи відсутність впливу того чи іншого фактора(ів) довкілля, повинні відображати не тільки рівень функціонування будь-якої системи організму, а й їх взаємозв'язок, тобто враховувати інтеграційний компонент.

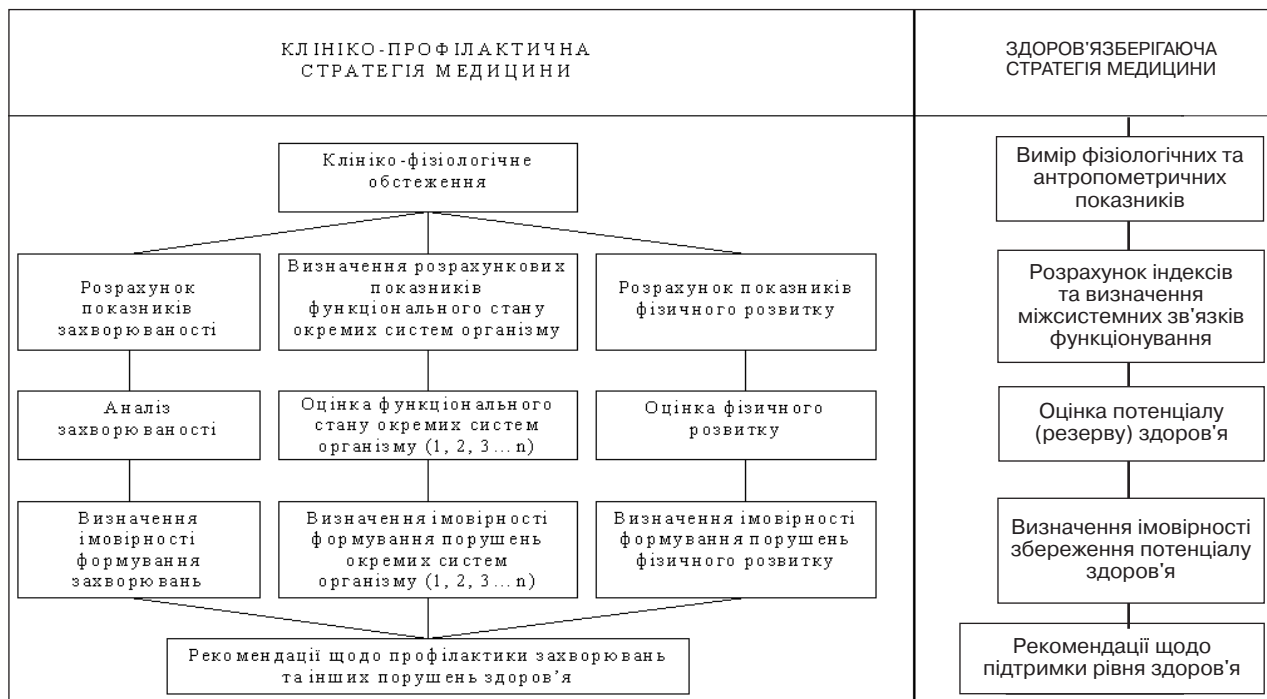
Другим компонентом оцінки здоров'я повинна бути його енергетична складова, яка характеризує резерви організму. Поняття "резерву здоров'я" все ширше використовується у науковій літературі та при характеристиці системи охорони здоров'я. Голова комітету з охорони здоров'я Європейського Союзу К. Вільгельмссон зауважила, що, за її прогноза-

ми, до 2020 року громадяни ЄС будуть звертатися до лікарів переважно не за лікуванням (у традиційному розумінні), а для того, щоб "поповнити резерви організму".

Зміна пріоритетів у системі охорони здоров'я, як вже зазначалося, має стосуватися і гігієни навколишнього середовища, зокрема у тій її частині, що вивчає вплив забрудненого довкілля на здоров'я населення. Оцінка ефектів цього впливу має спиратися не на показники рівня функціонування окремих систем організму, а на показники міжсистемних зв'язків та потенціалу здоров'я (рис.). Дослідження, проведені у лабораторії, свідчать, що ці показники є більш інформативними з точки зору виявлення впливу несприятливих чинників довкілля і до-

Рисунок

Алгоритм оцінки впливу чинників здоров'я на здоров'я населення за різних стратегій медицини

маційним шумом, сучасною побутовою технікою, іграшками тощо).

Все це буде вагомим внеском у справу збереження та відновлення потенціалу здоров'я населення України, підвищення його життєздатності, соціальної та репродуктивної активності, що, у свою чергу, призведе до призупинення процесів депопуляції.

ЛІТЕРАТУРА

звляють спрямовувати профілактичні заходи не на попередження захворювань, а на збереження "безпечного" рівня здоров'я.

Загальновідомо, що пріоритетом у галузі громадського здоров'я повинні бути профілактичні та оздоровчі заходи. За даними ВООЗ, впровадження оздоровчих програм дає 8-разовий економічний ефект. Разом з тим, більшість наукових та науково-практичних програм у галузі медицини спрямована на лікування та профілактику захворювань, а процеси збереження та відновлення здоров'я (насамперед у здорових) і надалі залишаються поза увагою лікарів. За даними Головного Управління охорони здоров'я та медичного забезпечення Київської міськдержадміністрації, з 276 грн., які виділяються на охорону здоров'я одного мешканця міста, на пропаганду здорового способу життя, тобто суто на збереження здоров'я, припадає лише 3 копійки [22].

Переорієнтація гігієни навколишнього середовища на збереження здоров'я дозволить

□ прогнозувати та визначати шляхи збереження життєздатності населення у різних екологічних умовах;

□ удосконалити та впровадити методологію оцінки екологічного навантаження на людину;

□ розробити критерії впливу забрудненого навколишнього середовища на підставі показників потенціалу здоров'я;

□ визначити ступінь потенціальної небезпеки для здоров'я населення (особливо дитячого) впливу факторів, пов'язаних з новітніми технологіями (комп'ютерами, мобільними телефонами, інфор-

1. Гульчій О.П. Медико-соціальні закономірності формування перинатальної патології та оптимізація медичної допомоги вагітним і новонародженим: Автореф. дис. д-ра мед. наук: 14.02.03. — К., 2004. — 35 с.

2. Гундаров И.А., Киселева Н.В., Копина О.С. Медико-социальные проблемы формирования здорового образа жизни // Медицина и здравоохранение. Серия: Формирование здорового образа жизни. — М.: ВИНТИ, 1989. — Вып. 2. — 83 с.

3. Фридман Г.Д., Кладски А.Л., Зияслауб А.Б. Эпидемиологические аспекты проблемы внезапной смерти от заболеваний сердца // Внезапная смерть / Под ред. А.М. Вихерта, Б. Лауна. — М., 1980. — С. 17-39.

4. Эльштейн Н.В. Общественно-медицинские проблемы терапевтической практики. — Таллин, 1983. — 247 с.

5. Казначеев В.П., Куимов А.Д. Клинический диагноз. — Новосибирск: Изд-во Новосибир. ун-та, 1992. — 99 с.

6. Энциклопедический словарь медицинских терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1982. — Т. 2. — 383 с.

7. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Валеология: состояние и перспективы развития // Журнал АМН Украины. — 1997. — № 3. — С. 426-436.

8. Войтенко П.В. Здоровье здоровых. — К.: Здоровье, 1991. — 246 с.

9. Петленко В. Валеология и валеологический кодекс России — В кн.: Здоровье: сущность, диагностика и оздоровительные стратегии / Под ред. И. Муравова. — Радом, 2001. — С. 50-53.

10. Terris M. Concept of health promotion: dualities in public health theory // Journal of Public

Health Policy. — 1992. — V. 3, № 13. — P. 267-276.

11. Апанасенко Г.Л. Здравоохранение: необходимость новой стратегии // Профилактика медицина: проблемы и перспективы. — Кировоград: Центрально-Українське видавництво, 2005. — С. 11-14.

12. Bulicz E. Waleologiczna strategia zachowania zdrowia ludności w warunkach współczesnych // Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska. — 2000. — Vol. LV, Suppl. VII, 5. — P. 16-20.

13. Niebroj L., Kosinska M. Redefinicja koncepcji zdrowia: od relacjonizmu do harmonizmu // Potengowanie zdrowia: czynniki, mechanizmy i strategie zdrowotne. — Radom: Wyd. PR, 2003. — С. 48-52.

14. Общая гигиена: пропедевтика гигиены / Е.И. Гончарук, Ю.И. Кундиев, В.Г. Бардов и др. — К.: Вища школа, 1999. — 652 с.

15. Catford J.C. Positive health indicators — towards a new information base for health promotion // Comm. Medicine. — 1983. — № 5. — P. 125-132.

16. Abelin Th. Позитивные показатели в здравоохранении и укреплении здоровья // Ежекварт. обзор мировой статистики. Избр. ст. Т. 9. — Женева: ВОЗ, 1998 (М.: Медицина). — С. 3-11.

17. Bulicz E., Murawow I. Od zrozumienia istoty zdrowia do jego diagnostyki i ukierunkowanej stymulacji // Potengowanie zdrowia: czynniki, mechanizmy i strategie zdrowotne. — Radom: Wyd. PR, 2003. — S. 7-19.

18. Давыдовский И.В. Проблемы причинности в медицине (Этиология). — М.: Госмедиздат, 1962. — 73 с.

19. Дичев Т. Теория адаптации человека. — М.: Новый Центр, 2004. — 87 с.

20. Bulicz E., Murawow I. Wychowanie zdrowotne: teoretyczne podstawy waleologii. — Radom: Wyd. PR, 1997. — 283 s.

21. Murawow I., Bulicz E., Murawow O. Nekotore mozliwosci pomiaru integracji funkcji organizmu w ocenie jego zdolnosci do zycia i zdrowia // Zdrowie: istota, diagnostyka i strategie zdrowotne. — Radom: Wyd. PR, 2001. — S. 120-128.

22. Зборомирський В. Трикопійкова профілактика // Здоров'я киян. — № 1 (179). — 2008. — С. 6.